

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215447](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215447)

Сінкевич Євген Григорович,

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна
тел.: (0472) 37 12 74
e-mail: kaf.vsesvit@ukr.net

ЦІННИЙ ВНЕСОК В ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Рец. на кн.: Музичко О. Є. Південноукраїнські історики у пошуках наукових та суспільних ідеалів (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / О. Є. Музичко ; наук. ред. В. М. Хмарський ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2019. – 436 с.

Сучасна українська історіографія все більше уваги починає приділяти проблематиці, яка лежить у площині таких напрямків як історична антропологія та історія повсякдення. До певної міри відповідає цьому виміру монографія О. Є. Музичко. Автор поставив за мету, залучивши численні джерела, реконструювати ключові напрямки розвитку наукової думки та історичної науки, стан освіти і комунікацію між істориками півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття.

В першому розділі «Джерела та історіографія дослідження» автор зазначив, що найбільш цінні джерелознавчі та археографічні зауваження та публікації належать А. Непомнящому, С. Абросимовій, В. Хмарському, І. Тункіній, А. Шаманаєву, С. Березіну. Значний комплекс описів та оглядів архівних фондів належить архівістам, проте кожен з них розробляв певний аспект. Автор слушно зауважив, якщо пропонувати первинну і по-суті поверхову класифікацію джерел, то за таким критерієм як умови зберігання можна виокремити традиційні дві великі групи: архівні та опубліковані. Втім, ці групи є підстави досить умовними, адже кожен архівний документ може швидко змінити свій «статус» шляхом археографічної публікації, що й є однією з провідних тенденцій розвитку археографії. Увагу автора монографії привернули публікації присвячені діяльності південноукраїнських вчених архівних комісій – Таврійської, Катеринославської, Херсонської. Найбільший внесок у дослідження цих установ щодо опису та збереження цінних історичних джерел зробили історики з цих міст – А. Непомнящий, С. Абросимова, О. Журба, К. Тележняк, І. Сінкевич. До безумовних здобутків О. Музичка є те, що в результаті джерелознавчо-бібліографічних пошуків у державних архівах, рукописних зібраннях бібліотек та музеїв ним зафіксовано 188 особових фондів 121 істориків, які працювали у зазначену добу на території Південної України. Для автора рецензованої праці найважливішою для реалізації поставлених завдань був різновид нарративних опублікованих джерел – праці південноукраїнських істориків, що виступали безпосередніми творцями історіографічного процесу на теренах Південної України.

До поля зору дослідника потрапила низка дисертацій присвячених особистостям А. Скальковського, М. Слабченка, О. Маркевича, М. Аркаса, В. Гошкевича та ін. Він також відзначив здобутки попередників при послуговуванні у біоісторіографічних студіях просопографічним підходом. Найбільш фундаментальним дослідженням явища позитивізму в історіографічному процесі України відповідної доби зафіксовано праці харківського історіографа О. Богдашиної. В узагальнюючій монографії нею використано 19 праць 12 південноукраїнських істориків. Слушним є твердження, що 1990-ті рр. були часом заповнення «білих плям». Певним підсумком цих зусиль було видання співробітниками Інституту історії АН України у першому десятиріччі ХХІ ст. 4-ох книг довідкового біобібліографічного довідника «Українські історики ХХ ст.» (с. 50). Природно, що українська і, зокрема, південноукраїнська тематика привертала та привертає увагу російської історіографії, що закорінене у російсько-імперську традицію. О. Музичко констатує, що на сучасному історіографічному етапі найбільш фундаментальний внесок у прогрес знань про розвиток історичної науки на території Південної України (хоча російські історики сприймають і називають цю територію не інакше, як «юг Росії») зробили петербурзький історик науки І. Тункіна та екатеринбурзький археолог та історик археології А. Шаманаєв (с. 59). Автор, підсумовуючи, прийшов до висновку, що осмис-

лення історії історичної науки та думки на території Південної України розвивалося поступальним шляхом. Найрельєфніше відповідний доробок відбився у біоісторіографічних, інституціознавчих та енциклопедичних дослідженнях. Найбільший внесок у дослідження історіографічного процесу на території Південної України зробили представники місцевих історичних осередків та їх київські колеги, а серед зарубіжних вчених першість належить росіянам.

Надзвичайно інформативним є розділ «Соціокультурні умови та чинники розвитку історіографічного процесу», адже будь-які явища людського буття є взаємозалежною системою, що в процесі дослідження умовно «розщеплена» на окремі складові. Суспільно-світоглядні орієнтири південноукраїнських істориків того часу відображали загальні настрої, що панували серед інтелігенції Російської імперії: були тут і свої слов'янофіли та західники, ліберали та консерватори. Слушною є констатація, що модернізаційні процеси другої пол. XIX – поч. XX ст. загострили проблему співвідношення науковця та оточення, умов життя та праці інтелектуалів. Помітним стає розчарування інтелектуалів у неромантичному, споживацькому технологізованому, комерціалізованому, міщанському, буржуазному світі, що вирував навколо в умовах капіталістичного розвитку (с. 67). Як приклад наведено колективне ставлення одеської наукової еліти до свого буття на початку XX ст. у промові історика літератури В. Істріна на святкуванні 15-тя заснування ІФТ. Промовець відзначив байдужість населення до справи розвитку високої науки та фактично узагальнив попередні пояснення цього явища. До важливих чинників життя професури автор відносить родину. З одного боку, родина постає значним тягарем, додатковим мотивом пошуку заробітків, гальмування наукових занять та джерелом компромісів із власним сумлінням. Сімейність складала основу стосунків між групами викладачів, що іноді ставали кумами, свідками тощо (с. 79–80). Дослідник слушно зазначає грандіозне значення для розвитку історичної науки на півдні України мали двох археологічних з'їздів, що відбулися в Одесі (6-тий, 1884 р.) та Катеринославі (13-тий, 1905 р.). До знакових подій у житті істориків у монографії віднесено радісні та сумні події, такі як ювілеї та поховання. Вони викликали великий резонанс як в середовищі професорів та студентів, так і серед міської громадськості, національних спільнот, широко висвітлювалися пресою. Особливо знаковими для розвитку історичної науки були ювілеї історичних товариств. На території Південної України діяло 4 товариства, що спрямовували свої зусилля на дослідження історії: ОТИС, ТВАК, ІФТ, КВАК. Опираючись на джерела дослідник констатує, що Перша світова війна загострила національні протиріччя та актуалізувала національні рухи у воюючих державах, що усвідомлювали і деякі представники південноукраїнського історіографічного процесу. Внаслідок загального піднесення громадянської активності в умовах перманентної політичної кризи часів війни наприкінці 1917 р. в Одесі і незабаром у Криму почали роботу Народні університети, де провідні історики отримали можливість поширювати історичні знання серед широкого

кола публіки (с. 99, 105). Звернув автор увагу й на неординарні ситуації у науковому середовищі. У середовищі істориків не бракувало й відверто конфліктних, навіть скандальних ситуацій, що були зумовлені багатьма чинниками. Низка конфліктів були відбиттям загострення громадсько-політичного протистояння у Російській імперії (с. 175).

У третьому розділі «Освітньо-наукові центри в історіографічному процесі» здійснено аналіз впливу навчальних закладів на розгортання історичних досліджень на території Південної України. Зокрема, увагу дослідника привернула діяльність Рішельєвського ліцею, як першого осередку історичної освіти та науки на південних теренах; Новоросійського університету – головного центру історичної освіти та науки в регіоні; а також інших осередків історичних знань. Зважаючи на ту обставину, що сучасна історіографія продовжує перебувати в умовах методологічної кризи, автор закономірно приділив велику увагу теоретико-методологічним та ідеологічним основам розвитку історичної науки, зокрема, питанням щодо її минулих етапів. Так, для позитивістської історіографії були властиві гранд-наративи, зокрема, національно-зумовлені, на кшталт праці М. Грушевського «Історія України-Русі». У межах південноукраїнської історіографії теж намітилася така тенденція, хоча і не завжди реалізована. Вона відбита у виданні перших великих (позитивістських) історій південноукраїнських міст, прагненні українців мати свою історію, що нарешті хай і у популярному вигляді реалізував М. Аркас (с. 270).

В останньому розділі «Напрямки історичних досліджень» вивчено та проаналізовано еволюцію різних галузей, напрямків, течій, шкіл історичної науки, що є одним із пріоритетних завдань сучасних історіографів. Це дозволяє фахівцям краще побачити витoki історіографічних концепцій, намітити проблеми та перспективи, побачити вплив індивідуальних та колективних чинників у науковому пошуку. У монографії слушно зроблено наголос на тому, що українознавчі дослідження формувались в рамках краєзнавства та регіоналістики. Перші дослідження з історії Одеси та Новоросійського краю вийшли з під пера А. Скальковського, М. Мурзакевича, К. Смольянінова, А. та В. Шостаків, М. Кир'якова та ін. Поєднання наукових та громадсько-політичних чинників зумовили входження процесу інституціоналізації історичної україністики на півдні України у фазу піднесення у 1905–1910-х рр. Південноукраїнська інтелігенція пожвавила спроби «українізації» неукраїнських закладів. Виникли суто українські легальні інституції, покликані серед іншого розвивати історичну україністику, поширювати відповідні знання в масах (с. 292).

В результаті проведеного аналізу джерел та публікацій попередників автор прийшов до висновку, що значний вплив на історіографічний процес на території Південної України мав період нестабільності, війн та революцій, 1914 – початку 1920-х років, що містив у собі завершення попередніх тенденцій та початок нових, що більше проявилися у подальший період. Ці події вплинули на південноукраїнський історіографічний процес на двох, тісно пов'язаних між

собою, рівнях: персональному та інституційному. Головною заслугою автора рецензованої монографії є те, що відступає від штамтів та стандартних фраз, позбавлених конкретного змісту. Стиль рецензованої книги достатньо простий та доступний для сприйняття. На нашу думку, рецензована монографія є на сьогодні важливим поступом у розвитку української історичної науки, адже не тільки вводить до наукового обігу нові документи, але й привертає увагу колег і широке коло читачів до проблеми значення людського досвіду в історії. Книга є надзвичайно важливою не тільки для професійних дослідників, але й для усіх, хто цікавиться історією. Серед незначних упущень відзначимо окремі помарки і оговорки. Бракує ілюстративного матеріалу.